

KAYIT DIŞI EKONOMİDE DİJİTAL EKONOMİNİN ETKİSİ: TÜRKİYE’NİN KALKINMA PLANLARI ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Derya YAYMAN¹ Dilek GÜMÜŐ²

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 22.12.2021

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2021

Atıf/©: Yayman, D. ve Gümüş, D. (2021). Kayıt Dışı Ekonomide Dijital Ekonominin Etkisi: Türkiye’nin Kalkınma Planları Özelinde Bir Değerlendirme, Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies, 1(1), 1-24

Özet

Değişim, toplumlar için kaçınılmaz bir olgudur. İkel toplumlarda tarım toplulukları ön plandayken, günümüz bilgi toplumunda, dijitalleşen toplumla karşı karşıyayız. Bilgi toplumunu ön plana çıkaran en önemli unsur, toplumun en üst kesiminden en alt kesimine doğru bilginin çok hızlı bir şekilde yayılmasıdır. Dijitalleşen toplumla birlikte pazar alanları, ekonomik ilişkilerin doğası ve neticede ekonomide mevcut yasal düzenlemeler değişime zorlanmaktadır. Küresel ticarete geleneksel ticaretin payı son otuz yıldır kademeli olarak azalırken, dijital ekonominin payı artmaya devam etmektedir. Başlangıcından bu yana dijital ekonominin geleneksel ticaret karşısında kendi gelir payı artarken, kesin bir tanımlama yapılamamasından kaynaklanan birtakım problemleri beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Uluslararası boyutlarda en temel problemlerden birisi de kayıt dışı ekonomidir. Küresel ölçekte kayıt dışı ekonomi ile mücadele hususunda tartışmalar devam etmekte, birçok ülke, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede dijital platformlar vasıtasıyla dijital ekonomik alanı daha fazla kullanmaya yönelik planlama ve uygulamalarda bulunmaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla kullanıcılar ve işletmeler istenilen ölçüde verilere ulaşma imkânına sahip olabilmektedirler. Elde edilen bu veriler tüketicilerin tüketim zevk ve tercih eğilimleri hakkında ipucu vermesinin yanı sıra bu veriler işletmelerce veri üretimini arttırmak, ürün çeşitliliği ve kalitesini daha yüksek seviyelere ulaştırabilmek için kullanılmaktadır. Dijital ekonomi sürecinde elde edilen verilerle kayıtlı ekonomiye geçiş sağlanmaktadır. Satıcılar ve tüketicilere ilişkin verilerin elde edilmesi kayıtlı ekonomiye geçişi kolaylaştırdığından vergi idarelerinin denetim mekanizması daha rahat ve etkin bir şekilde işleyebilmektedir. Ülkeler geleceklerini belirli sürelerle uyguladıkları kalkınma planlarıyla planlarlar. Türkiye beşer yıllık kalkınma planlarıyla geleceğini planlayan bir ülkedir. Bu açıdan Türkiye’nin kalkınma planlarında yer alan hedefler ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi, kayıt dışılığı önlemede aksayan yanların ortaya konulmasını ve buna uygun çözüm mekanizmalarının şekillenmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Dijital Ekonomi, Kalkınma Planları

JEL Kodu: C80, H26, E26, F13, F60, G14, G28, K34.

1 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Mali Hukuk Ana Bilim Dalı, Antalya Şehri 07070, Türkiye email: dyayman@akdeniz.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-7098-5277.

2 Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, S.B.E. Maliye Bölümü, Antalya Şehri 07070, Türkiye email: dilekgumus07@gmail.com., ORCID No: 0000-0002-2381-6681.

THE EFFECT OF DIGITAL ECONOMY IN THE INFORMAL ECONOMY: AN ASSESSMENT SPECIFIC TO TURKEY'S DEVELOPMENT PLANS

Citation /©: Yayman, D. ve Gümüş, D. (2021). Kayıt Dışı Ekonomide Dijital Ekonominin Etkisi: Türkiye'nin Kalkınma Planları Özelinde Bir Değerlendirme, Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies, 1(1), 1-24

Abstract

Change is an inevitable phenomenon for societies. While agricultural communities were at the forefront in primitive societies, we are faced with a digitalized society in today's information society. The most important factor that brings the information society to the fore is the rapid spread of information from the top to the bottom of the society. With the digitalized society, market areas, the nature of economic relations and, as a result, the existing legal regulations in the economy are forced to change. While the share of traditional trade in global trade has gradually decreased over the last three decades, the share of the digital economy continues to increase. Since its inception, it has been observed that while the digital economy's own revenue share has increased against traditional trade, it has brought along some problems arising from the lack of a precise definition. One of the most fundamental problems in international dimensions is the informal economy. Discussions continue on the fight against the informal economy on a global scale, and many countries are planning and implementing plans to use the digital economic space more through digital platforms in the fight against the informal economy. Through digital platforms, users and businesses have the opportunity to access data to the desired extent. In addition to giving clues about the consumption taste and preference trends of consumers, these data are used by businesses to increase data production and to reach higher levels of product variety and quality. With the data obtained in the digital economy process, the transition to the formal economy is ensured. As the acquisition of data on sellers and consumers facilitates the transition to the formal economy, the audit mechanism of tax administrations can operate more comfortably and effectively. Countries plan their future with the development plans they implement for a certain period of time. Turkey is a country that plans its future with its five-year development plans. In this respect, the evaluation of the objectives and implementation results in Turkey's development plans will enable to reveal the deficiencies in preventing informality and to shape appropriate solution mechanisms

Keywords: Informal Economy, Digital Economy, Development Plans

JEL Classification: C80, H26, E26, F13, F60, G14, G28, K34.

GİRİŞ

2020 yılının başlarında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi nedeniyle çalışma hayatının evlere taşınması, her alanda dijital dönüşüme geçiş çabalarını arttırmıştır. Dijital dönüşüm, verileri arttırmış, bu durum bu veri artışının küresel fayda için nasıl yönetileceği ve kullanılacağı sorununu gündeme getirmiştir. Veri hem özel hem de sosyal değer yaratmak için önemli bir stratejik varlık haline gelmiştir. Bulut teknolojilerin kullanımında büyük artış yaşanmış, böylelikle dijital teknolojilerin entegrasyonunda bir gelişim sağlanmıştır. Büyük kuruluşlar bulut yazılımı yoluyla veri elde etme, veri depolama ve elektronik bilgi paylaşımını küçük işletmelere nazaran daha çok kullanmaya başlamışlardır. Toplanan veriler çok boyutludur ve kullanımları sadece ticaret ve ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda insan hakları, barış ve güvenliği de etkilemektedir. Verilerin devletler, devlet dışı aktörler veya özel sektör tarafından kötüye kullanılması riskini azaltmak için de yasal düzenlemelere ve ileri teknolojiye ihtiyaç vardır. İnternet aracılığıyla elde edilen verilerin nasıl işlendiği, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma becerilerini büyük ölçüde etkileyecektir. İleriye dönük planlamalar ile en iyi yolun ne olduğunu belirlemek zor, ancak gereklidir (URL 1).

AB üye ülkeleri; insan sermayesi, geniş bant bağlantı, dijital teknolojilerin işletmeler tarafından entegrasyonu ve dijital teknoloji alanlarında oldukça ilerlemiştir. Avrupa'nın dijitalle ilgili hedefini belirleyen, dijital dönüşüm için bir vizyon ve 2030 için somut hedefler ortaya koyan 2030 Dijital Pusula: Dijital On Yıl için Avrupa Yolu, Avrupa vatandaşlarının ve işletmelerinin hayatlarını daha iyi, daha güvenli ve daha yeşil hale getirebilecek en son teknolojilere sahip olmaları gereğinden bahsetmektedir.

AB'nin 2030 hedefi, 2020'deki %60'lık taban çizgisinin aksine KOBİ'lerin %90'ının en azından temel bir dijital yoğunluğa sahip olması ve işletmelerin en az %75'inin 2030 için gelişmiş dijital teknolojileri kullanmasıdır. Şirketlerin bir kısmı, %75 hedefinin aksine, en iyi performans gösteren birçok ülkede bile Büyük Veri kullanmaktadır. Daha da önemlisi, Konsey tarafından kabul edilen Kurtarma ve Dayanıklılık Planlarındaki dijital yatırımların yaklaşık %15'i (toplam 117 milyar Euro'nun 18 milyar Euro'ya yakını), dijital kapasitelere ve dijital araştırma ve geliştirmeye ayrılmıştır. Ancak AB üye ülkeleri dijital gelişme seviyeleri Avrupa'nın Dijital On Yılı'nda belirlenen 2030 hedeflerine ulaşmak açısından henüz oldukça gerilerdedir.

Küresel ölçekte ülkelere bakıldığında henüz dijital kamu hizmetlerinde istenilen bir gelişme görünmemektedir. Gelecek on yılda ekonomide yaratılan değerlerin %70'inin dijital platformlarla gerçekleştirilen iş modelleriyle yaratılacağı hedeflenmektedir. Yine de dünya nüfusunun %47'si halen internete bağlı değildir (URL 2). 2019 yılında temel düzeyde dijital becerilere sahip bireylerin oranı %56'dır. Bu kapsamda dijital pusulanın 2030 hedefi, vatandaşların %80'ine temel düzeyde dijital beceriler kazandırmaktır. Hollanda ve Finlandiya öncü ülkeler arasında iken Bulgaristan ve Romanya ise oldukça gerilerde kalmıştır. 2030 hedefi olan %80'lik oranını yakalayabilmek için mevcut büyüme oranının yaklaşık üç kat artırılması gerekir. AB üye devletlerinin dijital becerileri artırma noktasında planladıkları yatırımları hızlandırmaları, dijital teknolojinin yaygınlaşmasını ve benimsenmesini arttıracaktır (European Commission, 2021: 15).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek büyüme seviyelerine paralel olarak dijital ekonominin büyümesini teşvik etmek amacıyla ekonomik ve politik zorunluluklar teknolojik yeniliklerle birleşmektedir. Dijital ekonomi, ekonomik büyümenin itici gücü konumundadır ve işletmeler ve meslekler üzerinde derin bölgesel etkilere yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için dijital ekonominin ekonomik büyümeyi arttıracağına, sermaye ve işgücü verimliliğini arttıracağına, işlem maliyetlerini düşüreceğine ve küresel pazarlara erişimi kolaylaştıracağına dair önemli vaatleri vardır (Bukht ve Heeks, 2017: 3-20).

Geleneksel ticaretin günümüzde dijital platformlar yoluyla yapılmasına imkân doğması ve küreselleşmenin etkisiyle mevcut vergi sistemleri, güncel bilgi teknolojilerine eksiksiz bir işlerlik sunamamaktadır. Tam ve kusursuz işlerliğe sahip olmayan bir vergi mevzuatı ise kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşması ve yaygınlaşmasına fırsat vermektedir (Bozkurt, 2014: 42).

Çalışmada amaç, kayıt dışı ekonomiyle mücadele konusunda kalkınma planlarında yer alan dijitalleşmeye yönelik hedefler, bu hedeflerin plan dâhilinde gerçekleşmeleri ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin dijital izler yoluyla kayıt altına alınabilirliği konuları üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde kayıt dışı ekonomi, ikinci bölümünde dijital ekonomi ve üçüncü bölümde kayıt dışı ekonomide dijital ekonominin etkileri incelenecektir. Son bölümde ise, Türkiye'nin kalkınma planlarında yer alan kayıt dışılığı önlemeye yönelik hedefleri ve gerçekleşme sonuçlarına yer verilecektir.

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ

Kayıt dışı ekonomi kavramı, Afrika'daki kentsel işgücü piyasaları üzerine yapılan bir dizi çalışmadan sonra ortaya çıkmıştır. Terimi ilk kez kullanan ekonomist Keith Hart'dır. Hart'a göre, Accra ve Afrika başkentlerindeki popüler girişimcilik hakkındaki ampirik gözlemler, ekonomik kalkınmaya ilişkin batı söylemiyle çelişiyordu. Hart, ücretli istihdamı ve serbest meslek arasındaki ayrıma dayanan, kentsel işgücünün gelir fırsatlarına ilişkin dualist bir model öne sürmüştü ve kavramı kendi hesabına çalışanlara uygulamıştır. Hart, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin dinamikliğini ve çeşitliliğini vurgulamıştır. Bu dinamiklik ILO'nun kayıt dışılığı yoksullukla eş anlamlı olarak tanımlamasıyla kaybolmuştur. Tanıma ek özellikler düşük üretkenlik düzeylerini ve düşük birikim kapasitesini içermekteydi. Daha sonraları, kayıt dışı sektördeki istihdam sürekli olarak eksik istihdam olarak adlandırılmış ve modern ekonomiye giremeyen işçileri etkilediği varsayılmıştır. Daha az gelişmiş ekonomilerde kayıt dışılığın bu şekilde dışlanmış bir sektör olarak nitelendirilmesi, kentsel yoksulluk ve işgücü piyasalarına ilişkin çok sayıda ILO ve Dünya Bankası araştırmasında yer almıştır.

Yasadışı ekonomi, yasal olarak yasaklanmış mal ve hizmetlerin üretimini ve dağıtımını kapsar. Buna uyuşturucu kaçakçılığı, fuhuş ve yasadışı kumar gibi faaliyetler dahildir. Bildirilmeyen ekonomi, "vergi kanununda belirtilen yerleşik mali kuralları atlayan veya bunlardan kaçınan" eylemlerden oluşur. Kayıt dışı ekonomi, devlet istatistik kurumlarının raporlama gerekliliklerini aşan faaliyetleri kapsar. Kayıt dışı ekonomi, yasaların ve yasaların maliyetlerini atlayan ve bunların korunmasından hariç tutulan mülkiyet ilişkileri, ticari ruhsatlandırma, iş sözleşmeleri, haksız fiiller, mali kredi ve sosyal güvenlik sistemleri gibi ekonomik eylemleri içerir (Smelser ve Swedberg, 2005:404-405).

Bilim adamları, kayıt dışı ekonominin bir parçası olarak sınıflandırdığımız faaliyetlere atıfta bulunmak için kayıt dışı ekonomi, düzensiz ekonomi, gölge ekonomi, gözlemlenmeyen ekonomi ve gizli işletmeler gibi terimler kullanmışlardır. Bu tanımlar, kayıt dışı ekonominin, resmi kurumsal sınırların dışında (yani, yasadışı) ancak, gayri resmi kurumsal sınırlar (yani, meşru) içinde kalan ekonomik faaliyetlerle ilgili olduğu şeklindedir. Nichter ve Goldmark, kayıt dışılığı basitçe kayıt dışı olmasına rağmen yasal ürünler üreten ekonomik faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi, resmi kurumsal sınırların dışında meydana gelen, ancak toplumun geniş kesimleri için resmi olmayan kurumsal sınırlar içinde kalan ekonomik faaliyetlerden oluşur. Bu tanım dikkate alındığında, kayıt dışı ekonomi faaliyetleri, teknik olarak yasa dışı olmakla birlikte "anti sosyal amaçlı" değildirler ve bu nedenle toplumdaki birçok birey tarafından kabul edilebilir (Bruton, Tihanyi ve Ireland, 2012:598).

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili 1940'larda yapılan ilk çalışmalar çok fazla tartışma konusu olmamış ve uluslararası bir olgu olarak kabul görmesi, ilk çalışmalarını takiben yaklaşık yarım asrı bulmuştur

(Teyyare, 2018: 53). Bireyleri veya kurumları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere; hükümet uygulamaları, çeşitli düzenlemeler ve özellikle vergilendirmeler itmektedir (Schneider, 2004: 293).

Bir ülkedeki ekonomik faaliyet hacmi, kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamını ifade etmektedir. Ekonomi tam anlamıyla bir bütündür. Birbirini tamlayan kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi matematiksel denklemi içerisinde kayıt dışı ekonomi büyüdükçe kayıtlı ekonomi küçülmemekte, kayıtlı ekonomi büyüdükçe kayıt dışı ekonomi küçülmektedir (Altuğ, 1999: 2). Hiçbir belgeye dayanmadan ya da içeriği fiili ticari faaliyetleri yansıtmayan, vergi idarelerinden ve işletmeleri ilgilendiren kişi veya kurumlardan kısmen veya tamamen gizlenerek gerçekleştirilen, kayıtlı ekonominin dışında kalan alan kayıt dışı ekonomi olarak ifade edilmektedir.

Bir fabrika işçisinin geceleri taksi şoförlüğü yapması, bir tesisatçının bozuk su borusu tamirati için almış olduğu nakit ödeme, bir uyuşturucu satıcısının köşe başında bekleyerek potansiyel bir müşteriye satış yapması, bir ev hanımının dijital uygulamalar vasıtasıyla yapmış olduğu el işi ürünleri sonucunda bireyler bu faaliyetlerden gelir elde etmiş olacaktırlar. Fakat bireyler elde etmiş oldukları bu gelirlerini vergi dairesine beyan etmemektedirler. Bu saymış olduğumuz faaliyetlerin hepsi kayıt dışı ekonomik faaliyetlere birer örnektir. Kayıt dışı ekonomi yalnızca yasal olmayan ekonomi olarak değil, aynı zamanda yasal mal ve hizmetlerin üretiminden, parasal veya takas faaliyetlerinden elde edilmiş, ancak beyan edilmemiş gelirleri de kapsar (Schneider ve Enste, 2002). Genel olarak, çalıntı mal ticareti, uyuşturucu madde üretim ve satışı, kumar, kara para aklama, beyan edilmemiş gelirler, kayıt dışı istihdam, ithalatta düşük faturalama, kendine ödeme yapılması, gereksiz avanslar gibi faaliyetler kayıt dışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, elde edilen gelir ve karların düşük beyan edilmesiyle vergi matrahında aşınma meydana getirmektedir.

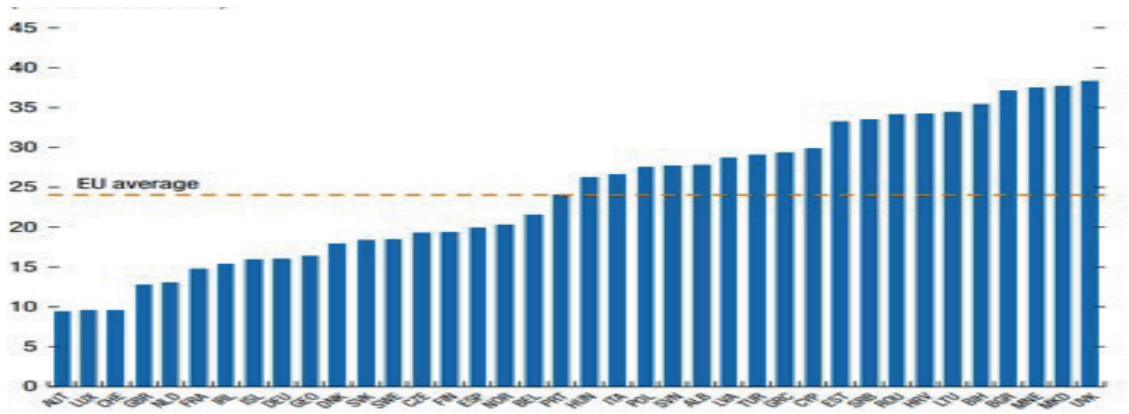
Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınamama problemi; işsizlik, milli gelir, istihdam gibi birçok makro değişkenin kullandığı istatistiksel hesaplamaların hatalı sonuçlar vermesine yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasında, vergi kaçakçılığı, transfer fiyatlandırma, hayali mal ve ürün teslimatları, fiili gerçekleşen faaliyetler ile naylon işlemlerin kamu idareleri tarafından denetim ve kontrolünün tam ve kusursuz bir şekilde sağlanamaması sayılabilir. Ekonomiyi kayıt altına alma konusunda en büyük zorluğu, ağır vergi yükleri oluşturmaktadır. Ağır vergi yüklerine karşı, kişilerin ve kurumların kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yöneldikleri, vergi yüklerinde meydana gelen azalma durumunda ise kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde azalış yaşandığı gözlemlenmektedir.

Vergi mükelleflerinin psikolojik durumları, toplumdaki değer yargıları ve tarihsel olgular, nüfus artışı, eğitim düzeyinin düşük olması, yolsuzluk ve rüşvet artışı gibi durumlar kayıt dışı ekonomiye neden olan sosyal durumlardır. Ayrıca, ekonomi üzerinde doğrudan etkisi bulunan siyasi irade tarafından alınan kararlar kayıt dışı ekonomiye neden olmaktadır. Örneğin sık sık alınan vergi borçlarının affedilmesi kararlarıyla vergilerini zamanında ödeyen mükelleflerin ödüllendirilmesi gerekirken; aksine bir cezalandırma gibi algılanmaktadır. Vergilerini zamanında ödeyen mükellefler ise karşı karşıya kaldıkları bu durumda kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelebilmektedir (Korudil, 2018: 14).

Kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmeye yönelik çalışmalar mevcut olsa da kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmek güçtür. Kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek ve resmi ekonomi için sonuçlarını analiz etmek için aşılması gereken birçok engel vardır. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için yapılan çalışmalarda genellikle kayıtlı ekonomide yer alan dijital izlerden yararlanılmaktadır. Yapılan ölçümler ise bazı varsayımlar doğrultusunda yapılmaktadır. Kullanılan her ölçme yönteminin kabul edilebilir ve mantıklı varsayımları bulunmakla birlikte bu varsayımlara karşı oluşacak olan şüpheleri doğrulayıcı yönleri de bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar yalnızca kayıt dışı ekonomi

hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlar. Fakat politik aktörler ve hükümet yöneticileri, etkin kaynak tahsisinin sağlanması adına uygun politikalar belirleyebilmek için kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarını ve ne sıklıkla meydana geldiğini bilmek isteyeceklerdir (Schneider ve Enste, 2002).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığı tüm dünyada yadsınamaz bir gerçekliktir. Hemen hemen bütün toplumlarda bu faaliyetler eğitim, ceza veya kovuşturma yoluyla kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Açık ki, kayıt dışı ekonomik faaliyetler hakkında doğru bilgi elde etmek zordur, çünkü bu faaliyetlerde bulunan kişiler kimliklerini açıklamak istememekte ve belirsiz kalmak istemektedirler. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tahmin edilmesi, bilinmeyi bilmeye yönelik bilimsel bir tutku olarak düşünülebilir (Schneider, 2004: 286). Kayıt dışı ekonomiler, en gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerde bile önemli ölçüde karmaşıklık yaratan ekonomilerdir.

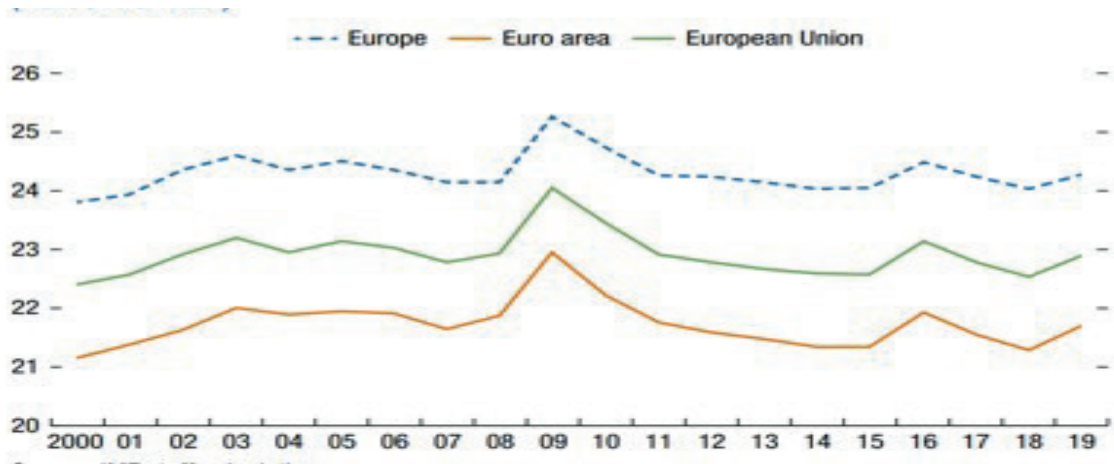
Şekil 1: AB ülkelerinde gölge ekonomilerin büyüklüğü, 2019.

Kaynak: Kelmanson, Kirabaeva ve Medina, 2021:73.

Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda kayıt dışı ekonominin payı, GSYİH'nin yüzde 10'u ile 40'ı arasında değişen bir orandır (Şekil 1). Avrupa Birliği'nde kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğü yüzde 23'tür ve euro bölgesinde yüzde 22'ye yakındır. Gelişmekte olan ekonomilerde ortalama yüzde 33 civarında seyretmektedir. Birçok Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)³ ülkesinde, kayıt dışı ekonomi GSYİH'nin yüzde 35'i ile 40'ı arasındadır ve bazı durumlarda daha da yüksektir.

Avrupa'da kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğü küresel mali krize kadar geniş ölçüde sabit kalsa da, dinamikler ülkeler arasında heterojendir. Kayıt dışı ekonomi, bazı Balkan ve BDT ülkelerinde 2000'lerin başından bu yana büyümüş ve Almanya, eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti ve Slovak Cumhuriyeti gibi diğerlerinde düşüş göstermiştir.

³ BDT Ülkeleri; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Gürcistan, Türkmenistan ülkelerinden oluşan topluluk..

Şekil 2: Avrupa, Avrupa Bölgesi ve Avrupa Birliğinde 2000-2019 dönemi gölge ekonomi büyüklüğü.

Kaynak: Kelmanson, Kirabaeva ve Medina, 2021:74.

Gölge ekonomiler, küresel mali kriz sırasında 2008-2010 yılları arasında zirve yapma ve ardından kriz öncesi seviyelere gerileme eğilimindedir. Çoğu ülke, gölge faaliyette GSYİH'nın yaklaşık yüzde 1 ila 2'si kadar bir artış yaşamıştır (Şekil 2).

Kayıt dışı ekonomi, çoğu ülkede zayıf bir şekilde döngü karşıtı görünmektedir. Örneğin, euro bölgesi için, kayıt dışı ekonomi ile çıktı açığı tahminleri arasındaki korelasyonlar negatiftir; ancak birkaç ülke (Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, Slovenya, İspanya) pozitif bir korelasyon göstermektedir.

Üretkenlik (işçi başına GSYİH), hükümet etkinliği, vergi gelirleri, GSYİH yüzdesi olarak ticaret hacmi ve yüzde olarak tarım katma değeri, Avrupa'daki kayıt dışı ekonominin evrimi için önemli makroekonomik açıklayıcı faktörlerdir. Zayıf kurumsal kalite (aşırı düzenleyici yük gibi), hükümet kurumlarının verimsizliği, hukukun üstünlüğünün zayıflığı ve yaygın yolsuzluk gibi kurumsal faktörler de önemlidir.

- Mevzuat kalitesi, kayıt dışı ekonomilerin boyutuyla negatif ilişkilidir. Düzenleyici yük, girişimci özgürlüğü baskılar, daha yüksek giriş, maliyetleri getirir ve daha fazla bürokrasiye yol açar.
- Yolsuzluk ve zayıf yargı sistemleri dahil olmak üzere zayıf yönetim, özellikle düzenleme ve diğer değişkenlerle etkileşimde kayıt dışı ekonominin boyutunun önemli belirleyicileridir. Daha iyi hukuk devleti ve yönetim seviyeleri belirli eşikleri aştığında, kayıt dışılık üzerindeki düzenleme ve mali kısıtlamaların etkisi daha güçlüdür.
- Vergi yükü ve vergi idaresi de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü açıklayan unsurlardır. Genel vergi yükü ne kadar yüksekse ve izleme ve uygulama ne kadar az sistematik olursa, vergi kaçakçılığı ve ücretlerin eksik bildirimi o kadar güçlü olur. Ayrıca, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile hükümet etkinliği negatif olarak ilişkilidir (Kelmanson, Kirabaeva ve Medina, 2021:77).

2.DİJİTAL EKONOMİ

1990'larda yaşanan ekonomik değişiklikler esas olarak internetin ortaya çıkması ve hızla yaygınlaşması ile ilişkilendirilmiştir. Dijital ekonomi, yakın zamanda ortaya çıkmasına rağmen dünya çapında çift haneli yıllık büyüme tahminleri göz önüne alındığında her geçen gün önemi artan bir olgudur. Dijital ekonominin ortaya çıkışının temelinde yer alan ekonomik ve politik itici güçlerin yanı sıra teknolojik inovasyon alt yapısı da mevcuttur. 2000 yılından itibaren hızla yaygınlaşan ve birbirini takip eden yeni bilgi iletişim teknolojileri ekonomik değişimin büyük oranda yayılmasına katkı sağlamış ve bu yayılmayı desteklemiştir. Bu yayılma esasen, yeni cep telefonları, akıllı telefonlar, tabletler, dizüstü bilgisayarlar, bulut bilişim, dijital platformlar, dijital hizmetler, büyük veri, veri analitiği ve algoritmik karar vermenin yaygınlaşması ile artan veri kullanım yoğunluğu gibi teknolojilerin giderek daha fazla nesneye yerleşmesini sağlamıştır (Bukht ve Heeks, 2017: 2).

Dijital ekonomi terimini kullanan ilk kişi olduğu söylenen Tapscott, dijital ekonominin, doğrudan bir tanımı olmadığını belirtmekle birlikte yalnızca teknolojinin ağ oluşturması, akıllı makineler, aynı zamanda insanların teknoloji aracılığıyla ağ oluşturmasına yönelik "ağa bağlı zekâ çağı" olarak adlandırmıştır. E-ticarete ve dijital ekonominin mahremiyet, yenilik, standartlar ve dijital uçurum gibi konulardaki geniş etkilerine odaklanan Lane, dijital ekonomiyi, internette bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin yakınsaması ve bunun sonucunda tüm elektronik ticaret ile büyük organizasyonel değişiklikleri teşvik eden bilgi ve teknoloji akışı olarak ifade etmiştir. OECD ise, dijital ekonominin, internet üzerinden e-ticaret yoluyla mal ve hizmet ticaretini mümkün kıldığını belirtmektedir. Tüm tanımların ortak yönü, dijital teknolojileri dijital ekonominin temeli kabul etmesidir. En geniş tanımıyla dijital ekonomi, etkinleştirilmiş tüm ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Ancak dijital ekonominin giderek geleneksel ekonomi ile iç içe geçmesi ve aralarındaki farkların daha az belirgin olması, dijital ekonominin net bir şekilde tanımlanmasında ve bilgi iletişim teknolojilerine dayalı hizmet, imalat ve birincil üretim faaliyetlerinin artmasında büyük zorluklar çıkarmaktadır (Bukht ve Heeks, 2017: 7-10).

Teknoloji ve sosyal eğilimlerin etkisiyle ekonominin dijitalleşmesi ekonomik aktörlerin davranış şekillerini etkilemektedir. Geçtiğimiz yıllarda çoğu birey, tatil rezervasyonu yapmak için bir seyahat acentesini kullanır veya bir çift ayakkabı alabilmek için bir ayakkabıcı dükkanına giderdi. Ancak, günümüzde, hiçbir yere gitmeden veya araçlar vasıtasıyla işlemlerin yapılmasına gerek kalmadan bulunduğumuz noktadan işlemleri yapabilir hale geldik. Örneğin, internette binlerce otelin fiyatı, kalitesi, müşteri yorumlarını karşılaştırabilir, hatta tatilimiz için istediğimiz konforda bir yer kiralayabiliriz. Özetle, seyahat acentesine veya herhangi bir ayakkabı dükkanına gerek kalmadan işlemlerimizi istediğimiz gibi istediğimiz yerden gerçekleştirebilir hale geldik. Bu noktada oteller hala otel vasfında veya sipariş edilen bir ayakkabı, halen ayakkabı vasfındadır. Dijital teknolojiler ve yeni iş modelleri, yalnızca mal ve hizmetlerin teslim edilme ve tüketilme şekillerini değiştirmiştir (Loranger, Sinclair ve Tebrake, 2018). Ekonominin dijitalleşmesi ile üretilen ve tüketilen ürünlerin temelden değişmediği söylenebilir. Ancak dijital ekonominin tanımlanması açısından yapılan tanımlamaların güncellenmesi gerekir.

Uzun yıllardır dijital ekonomiyi ölçme fikrinin yanı sıra dijital ekonominin ölçümüyle ilgili zorluklar da mevcuttur. En temel zorluklardan biri, dijital ekonomiyi ölçerken hangi faaliyetlerin dijital ekonomi kapsamına alınıp-alınmayacağı hususunda kesin ve evrensel bir tanımın olmamasıdır. Diğer bir zorluk ise, teknolojinin hızla değişen doğasıdır. İşletmeler ve tüketiciler, faaliyetlerini daha hızlı ve değişen trendlere uygun halde devam ettirmek ve iletişim kurmak amacıyla yeni teknolojileri benimsedikçe, günümüzde önemli halde olan bir yenilik, bir gün veya bir ay sonrasında modası geçmiş olabilmektedir. İdeal bir dijital ekonomi tanımı, zamanla kapsadığı şeylerin değişen doğasına izin vermelidir (Kevin,

Dave, William, Jessica ve Robert, 2018: 6).

Dijital ekonominin temelini internet gibi bilgisayar ağları oluşturmaktadır. Bilgisayar ağlarının varlığı ve kullanımı, ayrıca dijital ekonomiyi destekleyen temel fiziksel malzemeler ve kurumsal düzenlemeler dijital olanak sağlayan alt yapıyı oluşturmaktadır. Monitörler, sabit diskler, kablosuz iletişim ürünleri gibi bilgisayar donanımı, kişisel bilgisayarlar ve ticari sunucular kapsamında kullanılan programlar ve diğer işletim bilgilerini içeren yazılımlar, kablo, telefon, yayın ve uydu yardımıyla bilgilerin dijital olarak iletimi için gereken telekomünikasyon ekipman ve malzemeleri, dijital ekonomi üreticileri tarafından kullanılan binalar ve yapılar, nesnelerin interneti ve dijital danışmanlık hizmetleri gibi destek hizmetler dijital altyapının oluşmasında gereklidir (Kevin, Dave, William, Jessica ve Robert, 2018: 7).

Bir ülkedeki mali sistemin, (ödeme sistemleri öncelikli olacak şekilde) tam, kusursuz ve etkin işleyebilmesi için; sağlam bir hukuki alt yapıya sahip olması, sisteme ilişkin risk ve açıkların kurallar yardımıyla düzenlenmesi, sistemde yer alan kredibilite vb. risklerin etkin bir şekilde yönetilmesi, ileri seviyede güvenlik önlemlerinin alınması ve güvenilirliğin sağlanması, sistemin pratik kullanılabilirlik yetkinliğe ulaştırılması ve verimli işlemesi, bireyler arasında adil kullanım hakkı sağlanması, sistem yönetiminin etkin ve şeffaf olması gibi temel ilkelere uyulması gerekmektedir (Mantar, 2004: 43). Dijital ekonomide hizmet ve mal alışverişi sırasında tüm işlemler ve dijital platform yoluyla ve bilgi teknolojileri destekli yapıldığı gibi, ödemeler de ağa bağlı kurulan ödeme sistemleriyle yapılmaktadır. Dijital ödeme sistemlerinin vergi maliyetlerini düşürmesinin yanı sıra vergi tabanını genişletme potansiyeli gibi yararları bulunmaktadır (Gupta, Keen, Shah ve Verdier, 2017: 13).

Elektronik cüzdanlar, akıllı kartlar internet aracılığıyla yapılan alışverişlerde kullanılmak için geliştirilen yazılım ürünleridir. Kullanıcılar sanal cüzdanlarını kullanarak dijital platformlar aracılığıyla yapmış oldukları alışverişlerinde ödemelerini gerçekleştirebilmektedirler. Bireylerin herhangi bir sebeple taşıdığı ayrı ayrı kartları tek bir kartta birleştiren, kişisel bilgileri ile elektronik parayı çip sayesinde içerisinde depolayan ve bunun için manyetik bant teknolojisini kullanan akıllı kartlar ise iktisadi hayatta kredi kartları yerine kullanılmaya başlanmıştır (Mantar, 2004: 59).

Günümüzde dünya ülkelerinin bir kısmı kripto paraları yasal bir ödeme aracı olarak kabul etmeye başlamışlardır. Bu ülkeler kripto paralarla yapılan tüm işlemleri de yasa dışı işlem olarak görmemektedirler. Ancak, halen çoğu ülkede yasal mevzuatın yetersiz kalması nedeniyle kripto para birimlerini kullanan kişiler ya da firmalar, denetim mekanizması kurumların kontrol alanları dışında kalmaktadır. Denetim mekanizmasının işlevselliğini etkin sürdürmemesi, hızlı ve kontrolsüz yapılan dolaşmaları ve kayıt dışı ekonomik alanın genişlemesini beraberinde getirmektedir (URL 3).

Elektronik ticaret, dijital ekonomik faaliyetler kapsamında yapılan bir faaliyet türüdür. Geçmişte oldukça derin olan alışverişin bilgisayar, internet ve ağ bağlantısı kullanımıyla gerçekleşmesi e-ticaretin gelişiminin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. E-ticaret terimi genel olarak, bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştirilen tüm mal ve hizmet alımlarını ve satışlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. E-ticaret tam anlamıyla mallar veya hizmetler adına yapılan işlemlerin doğasını yansıtmakta olup, dijital olarak sipariş edilen, dijital ortamda teslim edilen veya dijital platformda etkinleştirilmiş işlemleri içerecek şekilde değerlendirilmektedir. Bu işlemler;

İşletmeden işletmeye e-ticaret (B2B): İşletmelerin diğer işletmelere mal ve hizmet faaliyetlerini yürütmek amacıyla internet veya diğer elektronik araçlar vasıtasıyla yapılan e-ticaret türüdür.

İşletmeden tüketiciye e-ticaret (B2C): İşletmeler tarafından tüketicilere mal/hizmet satışını veya perakende e-ticareti gerçekleştirmek amacıyla internet veya diğer elektronik araçlar vasıtasıyla yapılan e-ticaret türüdür.

Eşler arası e-ticaret (P2P): Platform destekli e-ticaret olarak bilinen paylaşım ekonomisi, dijital uygulamalar aracılığıyla tüketiciler arasında mal ve hizmet alışverişini içeren e-ticaret türüdür. Bunlara araç gönderme, teslimat ve kurye hizmetleri, çevre düzenlemesi, yemek hazırlama ve çamaşır hizmetleri gibi hizmetler de dahildir, ancak yalnızca bu hizmetlerle sınırlı değildir (Kevin, Dave, William, Jessica ve Robert, 2018: 8).

Dijital ekonominin net ve kesin bir tanımı yapılamıyor olması sebebiyle ölçümünde yaşanan zorlukların yanı sıra e-ticaret işlem hacmi "*dijital olarak sipariş edilen*" mallar ve internet üzerinden veya başka bir dijital platform aracılığıyla satılan hizmetler nezdinde toptan veya perakende ticaret marjı (*çevrimiçi satışlardan elde edilen toplam gelirden mal ve hizmetlerin üretici maliyetinin çıkarılması ile elde edilir*) olarak ölçülmektedir (Kevin, Dave, William, Jessica ve Robert, 2018: 9).

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TUBİSAD) tarafından hazırlanan Türkiye'nin Dijitalleşme Endeksi Raporu'na göre ülkemizin dijitalleşme notu, 2019 yılında 5 puan üzerinden 2,94, 2020 yılında ise 3,06 (ortalama olarak tanımlanır)'dır. Covid 19 pandemisi, eğitimden ekonomiye kadar, bu iyileşmede büyük rol oynamıştır. Rapor değerlendirildiğinde ülkemizin yeni fırsatları zamanında ve doğru bir şekilde değerlendirebilmesi için dijital dönüşüm yolunda hızlı adımlar atması gerekmektedir (URL 4).

3.KAYIT DIŞI EKONOMİDE DİJİTAL EKONOMİNİN ETKİSİ

İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar sürdürülebilir kalkınma hedeflerindedir ve birbirleriyle bağlantılıdır. Ayrıca kamu idaresi, e-yönetişim ve kayıt dışı ekonomiyle de ilişkilidir. Yapılan çalışmalar, e-Devlet endeksinin artırılmasının kayıt dışı ekonominin boyutunu önemli ölçüde azalttığını ve e-Devletin kayıt dışı ekonominin azalmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca, çeşitli kurumlara (ulusal hükümetler dahil) güven ve algılanan bilgi okuryazarlığı, vatandaşın hükümet eylemlerine uyum sağlamasını ve kayıt dışı ekonominin önlenmesini açıklamada önemlidir.

Mevcut çalışmalar, ekonomik krizlerin kayıt dışı ekonomiyi artırdığını göstermiştir. Covid-19 pandemisi, çok özgün bir kriz türü olarak, çoğunlukla e-devlet hizmetlerinin kullanımını artırmış, kayıt dışı ekonomiden ciddi şekilde etkilenen ve geçici kamu mali desteğinden yararlanabilecek kişileri dijital becerilerini geliştirmeye teşvik etmiştir (Zait ve Horodnic, 2021:34).

Dijitalleşmenin etkisi ile kayıt dışı sektör küçültülebilir mi? Bu sorunun yanıtı henüz değil gibi görünmektedir. Genellikle kayıt dışı faaliyet gösteren kişiler ya da firmalar, ticari işlemleri için bilgisayar ve hatta internet gibi temel teknolojileri pek tercih etmemektedirler. Dünya Bankası kayıt dışı işletmeler anketinden çıkan sonuçlara göre kayıt dışı firmaların yalnızca %1'lik kısmı faaliyetlerini gerçekleştirirken bilgisayar kullanmaktadır (URL 5).

Dijitalleşme çok yönlü bir kavramdır ve dijital teknolojilerin kayıt dışı ekonomi çalışmaları üzerinde çeşitli etkileri vardır. Öncelikle dijitalleşme veya dijital dönüşüm analog değerleri dijital formatlara dönüştürmenin teknik sürecini ve bu sürecin tetiklediği tüm değişiklikleri tanımlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi ise, yasal veya yasal olmayan faaliyetlerin devletten gizlenmesi, kayıt altına alınmasının ve

denetlenmesinin engellendiği faaliyetleri kapsamaktadır. Kayıt dışı ekonomide teknolojiye dayalı yenilik süreçleri, kayıt dışı ekonomide çalışanların üretkenliğini ve çalışma koşullarını iyileştirebilir. Ancak, dijitalleşme, kayıt dışı ekonomide çalışanların dijital becerilere ve aynı zamanda temel okuryazarlığa sahip olmasını gerektirir. Dijital ekonomi, kayıt dışı ekonomide çalışanlar için yeni istihdam olanakları yaratmaktadır. Mali hizmetlerin ve kamu idaresi tarafından sağlanan elektronik hizmetlerin dijitalleşmesi, kayıt dışı ve kayıtlı ekonomi arasındaki etkileşimi arttırmaktadır. Şirketler ve kamu idaresi arasında doğrudan ve dolaylı etkisiyle süreçleri basitleştirme, bürokrasi maliyetlerini azaltma ve kredilere erişim engellerini ortadan kaldırma gibi olumlu bir etkiye sahiptir (URL 6).

Dijitalleşme veya dijital teknolojilerin ve yaklaşımların benimsenmesi, kayıt dışılığın neden olduğu finansal sistem dışı kayıt altına alınmayan faaliyetler için dönüşümsel bir çözüm sunmaktadır. Hızlı teknolojik değişimler ve yenilikler, mal ve hizmetlerin üretimini ve tüketimini hızla etkilemekte ve hatta yeniden şekillendirmektedir. Kripto para ve dijital ödeme sistemlerinin kullanımı son yıllarda özellikle Covid 19 pandemisinin etkisiyle yoğun bir şekilde artmış ve bu, daha fazla insanın kayıtlı ekonomide dahil edilmesine katkıda bulunmuştur (OECD, 2018:14).

Küresel entegrasyon ve dijital ekonominin yükselişiyle birlikte kayıt dışı ekonomiyi izleme ve ölçmeye olan ilgi artmıştır. Artan dijitalleşme, bireylerin ya asıl işleri olarak ya da gelirlerini desteklemek için kayıt dışı işlerde (gig ekonomisi) yer almaları için daha fazla fırsat yaratmıştır. Bunlardan bazıları, araç çağırma gibi yeni hizmetlerdir. Dijitalleşme mevcut fırsatları da genişletmiştir. Sözelimi, hizmet barındırma platformları aracılığıyla, ev işçileri, vasıflı işçiler, zanaatkar ürün üreticileri gibi bireyler pazar erişimlerini genişletebilmişlerdir.

Dijitalleşmenin benimsenmesi, finansal katılımı artırma fırsatları sağlar. Mobil para ve diğer dijital ödeme biçimleri, kayıt dışılığın yüksek olduğu ve geleneksel finansal hizmetlerin sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde artmaktadır. Mobil para hizmetleri aynı zamanda kredi, tasarruf ve kayıt dışı çalışanlar için sigorta imkanları yaratır ve bu nedenle girişimciliği teşvik eder. COVID-19 pandemisine yanıt olarak, bazı ülkeler nakit işlemlerin yerine mobil para kullanımını teşvik etmek için önlemler almıştır. Mobil para kullanımı, fiziksel etkileşimi en aza indirir ve geleneksel bankacılığa göre daha fazla sayıda erişim noktası sağlar, bu nedenle kullanıcıların seyahat süresini ve mesafesini sınırlamasına olanak tanır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin olanakları geniş bant için teknolojik altyapı ile sınırlı olabilir ve bilgisayarlaşma mevcut olmayabilir. Ayrıca, kayıt dışı birimler ve işçiler bu tür teknolojiye yatırım yapacak sermayeden yoksun olabilir.

Kayıtlı işletmeler ile kayıt dışı ekonomi arasında bir bağlantı sağlayan dijital platformlar, kayıt dışılık konusunda faydalı bir veri kaynağı olabilir. Bu platformlar, bireysel müteahhitlerin (evdeki tüzel kişiliği olmayan işletmeler) esas olarak diğer hanelere mal ve hizmet sağlayabileceği bir kanal görevi görür. Bu etkileşimi kolaylaştırdıkları için platformlar, hizmet sağlayıcıların geliri ve konumu (ikametgahı) hakkında bilgi toplayabilir. Örneğin, araç çağırma hizmetleri, işlemlerin değeri ve dolayısıyla geliri ve hizmet sağlayıcıların (sürücülerin) konumu hakkında bilgi sağlayabilir. Aynı şekilde, konaklama barındırma hizmetleri, konaklama hizmetlerinin satışından elde edilen gelir hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bununla birlikte, derleyicilerin, daha sonra kıyaslama girdi-çıkı göstergelerini türetmek için kullanılacak bu faaliyetlerle ilgili harcamalar hakkında veri toplamak için alternatif kaynakları keşfetmesi gerekir. Bu hizmet sağlayıcıların gelirleri ve ilgili giderleri hakkında veri toplamak için hane anketlerinden giderlere ilişkin veriler toplanabilir. Dijital platformlar bu sağlayıcıların bir listesini sunabiliyorsa, bu hizmet sağlayıcıların hedefli anketleri mümkün olabilir. Dijital platformlarda ve dijital ürünlerde veri toplama, sağlayıcıların sınırlı sayıda ekonomik bölgede bulunması nedeniyle karmaşık

olabilir. Derleyiciler, yerleşik olmayanlardan bilgi toplamak için yasal desteğe sahip değilse, yerleşik olmayan işletmelerden veri toplamanın yollarını bulmak zorunda kalabilirler.

Dijital platformların barındırdığı hizmetler hem resmi hem de gayri resmi birimler tarafından sunulabilir. E-ticaret, ticaret platformlarının bir dizi büyük kayıtlı işletmeye ve ayrıca çok sayıda kayıt dışı küçük üreticiye ev sahipliği yapması muhtemeldir. Dijital platform verilerinin, kayıtlı işletmelere yönelik bir anket gibi diğer kaynaklardan alınan verilerle desteklenmesi veya bunlarla uzlaştırılması gerekebilir. Çin Ulusal İstatistik Bürosu, büyük e-ticaret ticaret platformlarında üç aylık ve yıllık anketlerden oluşan bir İnternet Ekonomik İstatistik Sistemi kurmuştur. Toplanan veriler e-ticaret platformları perspektifinden olduğundan, bazı faaliyetler için resmi kayıtlı birimler ve bireyler tarafından gerçekleştirilen işlemleri kayıt dışı gayri resmi işlemleri yansıtan işlemlerden ayırt etmek zordur. Bu nedenle, resmi olmayan birimlerin faaliyetlerini tahmin etmek için resmi birimlere ilişkin ek verilere ihtiyaç vardır (Romero ve Alexander, 2021).

İnternet teknolojisinin kayıt dışı ekonomideki rolüne ilişkin çeşitli beklentiler vardır. Örneğin, kayıt dışı ekonomiden kayıtlı ekonomiye geçişi kolaylaştırmak için çalışanların, işletmelerin elektronik kaydı, elektronik ödeme sistemleri gibi teknolojiler uygulanmaktadır. Sosyal güvenlik katkı payları bu ödeme sistemleriyle ödenebilir. Mobil internet teknolojisi, kayıt dışı düşük vasıflıları dijital işgücü platformlarıyla işgücüne katılmaya yönlendirebilir. Dijital platformların büyük bir çoğunluğu yerleşik beceri eğitimi ve sertifikasyon sunarak işverenlere güvenilirliğin sinyalini verir. Bu platformlar, kayıt dışı sektörde birçokları için yaşam biçimi olan kısa süreli iş bulma fırsatlarını arttırabilir. Örneğin, Kenya'daki çevrimiçi bir platform olan Lynk, binlerce Kenyalı müşteriyi kayıt dışı sektör çalışanlarına bağlar. Platform, beceri, konum, maliyet, dil ve deneyimlerine göre en iyi çalışanları belirler. Kayıt dışı işletmelerin dijital teknolojileri benimsemesi sonucunda dijital becerilere olan talep de artabilir. Dijitalleşme, kayıt dışı işletmelerin daha geniş pazarlara ulaşmasını sağlayabileceğinden iş kalitesi ve işletme gelirleri de artacaktır. Tüm bu olumlu sinyallere rağmen dijital teknolojiler kayıt dışı ekonomiyi gerçekten değiştirecek mi? Sorusuna verilen cevap, temel dijital teknoloji kullanımının düşük olması nedeniyle hayırdır. 2019 Dünya Kalkınma Raporu'na göre, internetin genişlemesi özellikle kayıt dışı sektördeki firmalar arasında yavaş kalmıştır. Dünya Bankası'na göre, Mozambik'te kayıt dışı işletmelerin sadece yüzde 1'i, Zimbabwe'de ise yüzde 2'si işlemlerinde bilgisayar kullanmaktadır. Bu nedenle, yeni dijital teknolojilerin kayıt dışı ekonominin çehresini değiştireceği beklentisi henüz erken görünüyor. Dünya çapında tabii ki bazı ülkelerde, yeni dijital teknolojilerin, kayıt dışı ekonomide çalışanların öğrenme fırsatlarına erişim şeklini etkilediği kabul edilmektedir. Ancak halen dünya çapında milyonlarca insan bağlantı maliyetleri nedeniyle internete erişememektedir. Bu insanların çoğunluğunun da kayıt dışı ekonomide olması muhtemeldir. OECD, dijital platform sektörünün halen çok küçük olması nedeniyle, bunların kayıt dışılık sorununu önlemede tek çare olarak görülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Dijital bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesi kayıt dışı ekonominin heterojen doğası gereği, ilk önce daha yüksek eğitim düzeyindekilerin katılımıyla gerçekleşmektedir. Dijital platformlar gerçekten de bazıları için yeni pazarlar açabilirken, kayıtlı istihdamı kayıt dışı hale getirme riskini de beraberinde taşımaktadır. Mobil cep telefonlarının kullanımını artması, piyasa fiyatları hakkında iletişim, öğrenme ve iş fırsatları ve para transferleri gibi gayri resmi yeni fırsatlara yol açmıştır (Palme, 2020:5-6).

G20 (Group of 20) Politika Rehberi, dijitalleşmenin bireylerin ve kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmaların hayatlarını veya işlerini kolaylaştırmak ve iyileştirmek amacıyla finansal hizmetlere erişimde yol gösterici niteliktedir. Dijitalleşme, tek başına faaliyetleri kayıt altına almanın bir yolu değildir, ancak finansal hizmetlerin kayıtlı ekonomi kapsamında gerçekleştirilmesi, uzun vadede kayıt dışılığın

azaltılmasına katkıda bulunabilecektir. Ancak kayıt dışılık, G20 Politika Rehberinin kapsamı dışında kalan kurumsal gelişim, istihdam düzenlemeleri ve vergi alanları da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda gerekli politika düzenlemeleri halen karmaşık bir konu olmaya devam etmektedir. Ayrıca, hükümet dışında kalan sivil toplum kuruluşları, meslek birlikleri ve geniş özel sektör gibi bazı aktörler, kayıt dışı sektöre dijital finansal hizmetlerin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kamu ve özel sektörün ortak iş birliği içinde olması, dijitalleşmenin sunduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması fırsatını yakalamak için kritik öneme sahiptir (OECD, 2018: 15).

İnternet üzerinden arama, perakende satış işlemleri ve dijital ortamda gerçekleştirilen faaliyetler kapsamında özel sektörde dijital bilgilerin gerçek zamanlı ve sürekli olarak kaydı alınmaktadır. Kişiler, genellikle perakende ticaret yaptıkları kurumlara bilgilerini doğru bir şekilde vermektedirler. Kişilerin veya kurumların mevcut dijital sistemlerde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler sonucu bıraktıkları dijital izler, dijital ekonomi kapsamında gerçekleştirilen her bir faaliyete ait kayıtlı bir veri geçmişi olduğunu göstermektedir. Kaydedilen veriler, zaman ve mekânın tespiti ve gerçekleştirilen bu faaliyetlere ilişkin kayıt niteliğinde toplanmalıdır. Toplanan verileri, ilgili faaliyetlerin takibi için kullanmak üzere verilerin düzenli bir şekilde depolanması gerekmektedir (Gupta, Keen, Shah ve Verdier, 2017: 10). İşletmeler, bu topladıkları veriler ve takip ettikleri dijital izleri dikkate alarak, hedeflerini daha iyi belirleyebilmek, yatırımlarını ve ürün yelpazesini, tüketici tercihleri yönünde değiştirebilmek için yapay zekâ algoritmaları ile reklam çalışmalarını yapmaktadır.

Birleşik Krallık vergi idaresi vergi mükelleflerinin toplam gelirlerini tespit edebilmek amacıyla kullanmış olduğu mevcut yöntemlerin yanı sıra bireylerin dijital izlerinden de takipler gerçekleştirmektedir. Dijital izler sayesinde artan verileri ile daha gerçekçi kamu politikalarını oluşturma ve uygulama alanı bulmaktadırlar. Sürekli artan ve depolanan veri kapasitesi ile ülkeler ekonomik krizleri önceden tahmin etmek ve belki de ekonomik bir krizi önlemek istemektedirler. Dijital izlerin doğru yöntem ve araçlarla takibinin sağlanması ile likidite ve borçlanma ihtiyaçlarının tespitini tam ve doğru olarak yapabilmek için, vergi gelirleri korelasyonundan yararlanabilmektedirler (Gupta, Keen, Shah ve Verdier, 2017: 10).

Büyük veri ve veri analitik yetenekleri onlarca yıldır vardır. Son yıllarda verilerin hızı, çeşitliliği, hacmi değişmiştir. Dünyadaki verilerin büyük çoğunluğu son yıllarda oluşturulmuştur. Dünya yeni bir endüstriyel devrim yaşamakta ve bulut bilişim bu devrimin yeni motoru, büyük veri de yeni yakıtı kabul edilmektedir. Yazılım üzerine kurulan dijital platformlar, veri işleme yeteneğini kullanarak tüketicilerin ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmetler sunmaktadırlar. Müşteri bilgileri stratejik bir ticari varlıktır ve rekabet avantajı sağlayabilen bir emtiadır. Veri depolama maliyetleri artık işletmelerde çok önemli bir sorun teşkil etmemektedir. Bilgisayar işletme kapasiteleri büyük verileri işleyebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Büyük veri analitiği teknolojisi artık tüm kurumsal idarelerin sistemlerine yerleştirmesi gereken bir teknolojidir. Büyük veri, bilgisayarların gücünü, hiper bilgi envanterleriyle bir araya getirmektedir. Büyük miktarda veriyi analiz edebildiğinden vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasında da kullanılabilirler. Yapay sinir ağları, karar ağaçları, lojistik regresyon, bayesian öğrenimi ve destek vektörleri gibi büyük veri analitiği teknolojilerinin kullanıldığı ülkelerde vergi kayıp ve kaçaklarıyla mücadele edilebilmiştir (Yayman, 2021:242).

Gelişmiş analitik, otomasyon, robotik, 5 boyutlu bina bilgi modelleme (BIM) ve çevrimiçi belge yönetimi ve veri toplama sistemleri günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu, daha yüksek üretkenlik, maliyetlerde azalma ve nadiren bütçeyi aşan projelerin zamanında tamamlanmasını sağlamıştır. Bu maliyet ve üretkenlik faydaları göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür ve bu dijital araçlar fazlasıyla olmuştur. Artan miktardaki veriyle desteklenen ve kendi kendine öğrenen yapay zekadaki gelişimle

dijital teknoloji hızla gelişmektedir. Bu gelişim dijital becerilere olan ihtiyacı arttırmıştır. ABD'de internet, 3,6 milyon kişiye 5 yüz bin iş yaratmıştır. Bu, ülkedeki tarım ve inşaatla uğraşan işgücünün toplamından önemli ölçüde daha fazladır. Fransa'da yapılan kapsamlı bir araştırma, internetin yok ettiği her iş için 2,6 iş yaratıldığını göstermiştir. 15 yılı analiz eden rapor, internetin 1,2 milyon iş yarattığını ve 5, 00.000 iş kaybı olduğunu belirlemiştir. Web geliştiricilerine, kodlayıcılara, ürün yöneticilerine ve veri bilimcilerine talep artmıştır (Raj ve Aithal, 2018:72).

Türkiye'nin 2020 Dijital Dönüşüm Endeks Raporuna göre; 2019 yılında 2,94 olan dijital dönüşüm endeksi 3,06'ya yükselmiştir. Dijital dönüşüm hızı küresele göre düşüktür. Dijital dönüşüm endeksi; ekosistem, yeterlilik, kullanılabilirlik ve dönüşümlülük bileşenlerinden oluşmaktadır. Türkiye, rapora göre, şirket kurma süresi açısından iyi durumda, cep telefonu aboneliğinde kötü, sosyal medya kullanımında iyidir. Bilişim teknolojisi alanındaki patent başvuruları, hizmet ihracatı ve e-katılım endeksi alanları, dijital ekonomide en kötü olduğu alanlardır. Dijitalleşen toplum endeks değeri 3,58'dir. Toplumun bilişim teknolojisi kullanımı düşük, e-katılım endeksi ise yüksektir (URL 7).

Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de; 2021 yılında 10 ve daha fazla sayıda çalışana sahip girişimlerin;

- internete erişim oranı %95,3 ve web sitesi sahipliği oranı %49,4,
- sosyal ağları, blogları veya mikro blogları, multimedya paylaşım sitelerini ve wiki bazlı bilgi paylaşım sitelerini kullanma oranı, %34,6,
- ücretli bulut bilişim kullanma oranı ise %10,8 olarak gerçekleşmiştir.

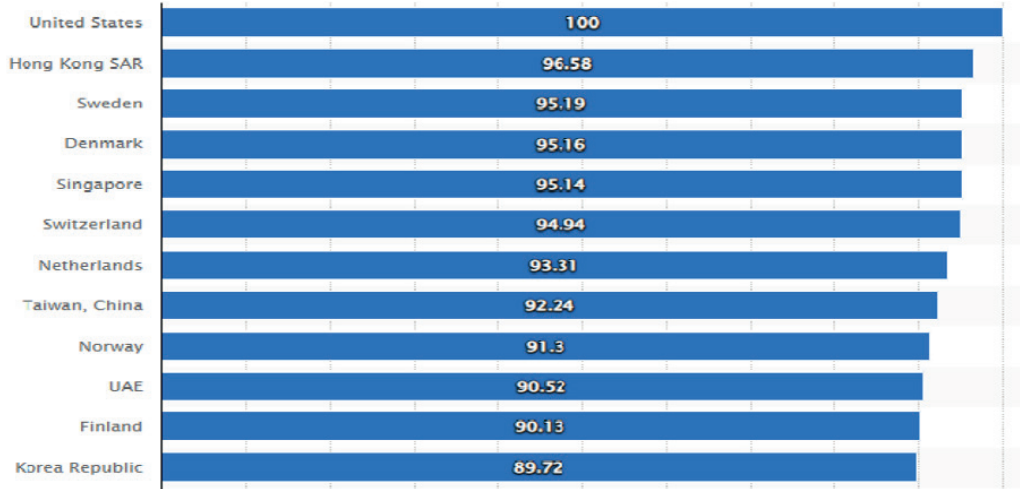
Tablo 1: Türkiye’de kayıt dışı ekonomi

Yıllar	Dolanımdaki Para	Hesaplanan Dolanımdaki Para	Sıfır Vergi Oranında Hesaplanan Dolanımdaki Para	İllegal Para	Paranın Gelir Hızı	Kayıtdışı Ekonomi	Yüzde
2001	939904850	2116734610	1558187655	558546955	25.6	14275533265	59.4
2002	1295682350	3317710671	2435715837	881994834	27.0	23857552801	68.1
2003	1782164458	4462009322	3246762324	1215246998	25.5	31011213806	68.2
2004	2579470341	5646250688	4121221635	1525029053	21.7	33051033414	59.1
2005	3531057629	6753286155	4868183998	1885102157	18.4	34644083968	53.4
2006	6498796272	8110966018	5860159636	2250806382	11.7	26266261443	34.6
2007	6976828505	9194623894	6635532472	2559091422	12.1	30927672401	36.7
2008	8026300798	10604456489	7666104660	2938351829	11.8	34798148266	36.6
2009	9329788403	10555907982	7609347678	2946560304	10.2	30083975908	31.6
2010	11520984966	12387528644	8895289923	3492238721	9.5	33306784455	30.3
2011	14590965529	15127819028	10857179101	4270639927	8.9	37982858926	29.3
2012	16125440878	16581419784	11913327029	4668092755	8.8	41014362409	28.9
2013	19873312388	18608009270	13362119443	5245889827	7.9	41371194238	26.4
2014	23669805673	21227710462	15302239238	5925471224	7.4	43763426861	25.0
2015	28824054698	24333645801	17511903033	6821742768	6.8	46212779862	23.7
2016	33734342570	32644621351	23428922572	9215698779	6.1	56008012509	27.3

Kaynak: Güler ve Toparlak, 2018: 217.

Girişimlerin %4,8’i endüstriyel robot veya hizmet robotu, %21,1’i İnternet aracılığıyla izlenebilen veya uzaktan kontrol edilebilen birbirine bağlı cihazlar veya sistemler kullanmıştır. Nesnelerin İnternetinin en çok %82,1 ile tesislerin güvenliğinin sağlanması amacı ile kullanıldığı görülmüştür. Bunu %36,2 ile enerji tüketimi yönetimi ve %32,9 ile lojistik yönetimi takip etmiştir. Yapay zekâ teknolojilerinden herhangi birini kullandığını belirten girişimlerin oranı, %2,7 olmuştur. Yapay zekâ kullanan girişimlerin en çok %45,2 ile görüntülere göre nesnelere ya da kişileri tanımlayan teknolojiler kullandıkları görülmüştür (TUİK, 2021).

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu 2001 yılında %59,4 iken, 2016 yılında %27,3’e düşmüştür. 16 yıllık bir sürede yaşanan düşme izlenen politikaların olumlu olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Seçilmiş bazı ülkelerin dijital rekabet gücü seviyeleri.

Kaynak: URL 8.

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi dünya çapında dijitalleşme rekabet gücü seviyeleri en yüksek ülkeler; ABD, Hong Kong SAR, İsveç, Danimarka, Singapur, İsviçre, Hollanda, Tayvan, Norveç, Birleşik Arap Emirlikleri, Finlandiya ve Kore gibi gelişmiş ülkelerdir.

Merkezi İsviçre'nin Lozan kentinde yer alan IMD (International Institute for Management Development), ülkeleri 50 farklı kritere göre değerlendirmekte ve sıralamaktadır. 2019 dünya dijital rekabet gücü sıralamasında Türkiye, 63 ülke arasında 52. sırada yer almaktadır (URL 9).

AB Üye Devletlerinde dijital rekabet gücünde kaydedilen ilerlemeyi takip eden 2021 Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi'nin (DESI) sonuçlarına göre, tüm AB üye devletleri dijitalleşme alanında ilerleme kaydetmiştir. Ancak 2030 dijital on yıl hedeflerine varmak için çaba sarf etmeleri gerekecektir.

AB'deki bireylerin %56'sı en azından dijital beceriye sahiptir. Bilişim teknolojisi uzmanlarının istihdamında hafif bir artış görülmektedir. Dijital uzmanların işe alınma zorlukları göz önüne alındığında, bu uzmanların sayısının eksikliği birçok üye devlette işletmelerin daha yavaş dijital dönüşüm yaşamalarına etki eden bir faktördür. 13 üye devlet 5 G'ye geçmiştir. Bulut teknoloji kullanımı büyük ölçüde artmıştır (2018'de şirketlerin %16'sından 2020'de %26'ya). Büyük şirketler, dijital teknolojiyi küçüklere göre daha büyük oranlarda kullanmaktadır. Örneğin, kurumsal kaynak planlaması (ERP) ve bulut yazılımı yoluyla elektronik bilgi paylaşımını KOBİ'lerden çok daha sık kullanmaktadırlar (ERP için sırasıyla %80 ve %35 ve %48'e karşı %48, bulut için %25). Bununla birlikte, işletmelerin yalnızca küçük bir kısmı gelişmiş dijital teknolojileri kullanmaktadırlar (%14 büyük veri, %25 yapay zekâ ve %26 bulut). Bu veriler, dijital teknolojilerin benimsenmesinin mevcut durumunun Dijital On Yıl hedeflerinden uzak olduğunu göstermektedir. AB'nin 2030 hedefi, 2020'deki %60'lık taban çizgisinin aksine KOBİ'lerin %90'ının en azından temel bir dijital yoğunluğa sahip olması ve işletmelerin en az %75'inin 2030 için gelişmiş dijital teknolojileri kullanmasıdır. Şirketlerin bir kısmı, %75 hedefinin aksine, en iyi performans gösteren birçok ülkede bile Büyük Veri kullanmaktadırlar. Konsey tarafından kabul edilen Kurtarma ve Dayanıklılık Planlarındaki dijital yatırımların yaklaşık %15'i (toplam 117 milyar Euro'nun 18 milyar Euro'ya yakını), dijital kapasitelere ve dijital araştırma

ve geliştirmeye ayrılmıştır.

Henüz dijital kamu hizmetlerine ilişkin verilerde büyük bir gelişme görünmemektedir. Pandeminin ilk yılında, birkaç Üye Devlet çevrimiçi olarak daha fazla hizmet sağlamak için dijital platformlar oluşturmuş ya da bunları geliştirmiştir. Konsey tarafından kabul edilen Kurtarma ve Dayanıklılık Planlarındaki dijital yatırımların %37'si (toplam 117 milyar Euro'nun yaklaşık 43 milyar Euro'su) dijital kamu hizmetlerine ayrılmıştır, bu nedenle önümüzdeki yıllarda önemli iyileştirmeler beklenmektedir (URL 1).

4. TÜRKİYE'NİN KALKINMA PLANLARINDA YER ALAN KAYIT DIŞILIĞI ÖNLEMELERE YÖNELİK HEDEFLERİ VE GERÇEKLEŞME SONUÇLARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Kalkınma planları, ülkelerin sosyal ve ekonomik durumunun ortaya koyulması ve planlanması ile etkin kaynak tahsisi için düzenlenen planlar olup, farklı dönemler itibariyle uygulanır (TMMOB, 2008). Bu değerlendirmedeki temel amaç, kayıt dışı ekonomiyle mücadele adına kalkınma planlarında yer alan dijitalleşmeye yönelik hedefleri ve bu hedeflerin plan dâhilinde gerçekteleşme oranlarını incelemektir.

Kayıt dışı ekonomi ülkeler açısından kaçınılmaz bir olgu niteliğindedir. Ülkeler kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamen yok edilemeyeceğinin bilincinde hareket ederek, bu oranı en düşük seviyede tutmak istemektedirler. Bu nedenle ülkeler kayıt dışı ekonomik faaliyetleri sayısal olarak ifade edebilmek adına kalkınma planlarında bazı göstergelere yer vermektedirler. Türkiye nezdinde bu göstergeler;

- *Kayıt dışı olarak tarım dışı sektörlerde çalıŐan kişilerin tarım dışı sektörlerdeki istihdama oranı;*

Son beş yılda tarım dışı sektörlerdeki istihdam oranı yaklaşık %22 civarındadır. Geçmiş yıllara nazaran bu oranın düşürülmüş olması ilgili yıllarda yapılan mevcut mevzuat düzenlemeleri ile yakından ilgilidir.

- *Yıllık denetim oranlarının bir önceki yıla göre değişim oranları;*

Denetimler sonucu tespit edilen matrah farkları vergi incelemelerinin ve denetimlerinin arttırılması ile matrah farklarının tespitinde etkinlik arttırmıştır. Bu durum kayıt dışı faaliyetlerin tespit edilme ihtimalini arttırmıştır.

Tablo 2: 1996-2021 dönemi kalkınma planları

Plan No	İlke	Hedef	Sonuç
Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000)	Bilimsel ve teknolojik çalışmaların geliştirilmesi	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik finansman ihtiyacını karşılamaktır	Bilgi toplumuna geçiş için gerekli olan telekomünikasyon alt yapısında olumlu gelişmeler yaşanmıştır.
		Uluslararası düzeyde bilgi teknolojilerinde rekabet edilebilir duruma gelmektir	
		Ulusal ve uluslararası bilgi güvenliğini sağlamaktır	
Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)	Toplumun yaşam kalitesinin yükselmesi, kesintisiz ve istikrarlı büyüme sürecine girilmesi, dünya ile bütünleşmenin sağlanması	Kayıtlı ekonomiye geçiş çalışmaları yapılacaktır	Vergi ve sosyal güvenlik primlerine yönelik işlemlerin otomasyon aracılığıyla yapılmasına rağmen kayıt dışı ekonomi azaltılmamıştır.
		Belge ve kayıt düzeninin kayıt dışılığı önleyici nitelikte düzenlemeler yapılacaktır	Vergi kimlik numarası kullanımı zorunlu hale getirildi.
		Kurumlar arası iş birliği ve koordinasyon sağlanacaktır	8.000 ₺'yi geçen ödeme ve tahsilatların bankalar aracılığıyla yapılması zorunlu hale getirildi.
		E-ticaret geliştirilecek ve bilgi güvenliği sağlanacaktır	Akaryakıt istasyonlarında belge düzeninin sağlanması için ödeme kaydedici cihaz zorunluluğu getirildi.
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	Küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen bir ülke olmak	Vergiye gönüllü uyum teşvik edilecektir	2010 yılında kesilen fatura sayısı 2013 yılında E-fatura uygulaması ile yaklaşık %250 oranında artış göstermiştir.
		İşletmelerin kurumsallaşması teşvik edilecektir	
		Ticari defter, e-fatura, e-ihale gibi otomasyonlar kullanılacaktır	
		Elektronik ödeme sistemleri geliştirilecektir	
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	İnsanların refahını arttırmak, hayat standartlarını yükseltmek	E-ticaretin neden olduğu vergi kayıp ve kaçaklarına yönelik düzenlemeler getirilecek	Kurumlar arası bilgi ve iletişim teknolojilerini yaygın kullanmaya yönelik ilerlemeler mevcuttur.
		Kayıt dışı ekonomi / GSYH oranının 5 puan azaltılması	
		Vergi denetimleri arttırılacak	Kayıt dışı ekonomi kapsamında 657 Sayılı Kanun 101. maddesi gereğince 24 saat esaslı denetim uygulamasına yönelik taslak hazırlandı.
		Nakit para kullanımı azaltılacak	2015 yılına kadar verilen toplam vergi kimlik numarası sayısı 45.408.221'e ulaşmıştır.
		Kurumlar arası veri tabanı oluşturulacaktır	
On birinci Kalkınma Planı (2019-2021)	Mahremiyet koruması, dijital veri güvenliği ve ulusal sınırları aşan veri transferleri konusunda daha sıkı düzenlemeler yapılmalıdır.	Alternatif dijital ödeme sistemleri uluslararası ticaret sistemine uyumlu hale getirilecektir	İleriye dönük bir plandır.
		E-ticaret güvenilirliği güçlendirilecektir	
		Blockchain tabanlı Merkez Bankası parası oluşturulacaktır	
		E-ticaret Bilgi Sistemi tamamlanacaktır	
		E-ticaret sektöründe ülkemizi bölgesel merkez olması adına İstanbul'da bir üs bölgesi kurulacaktır	

Kaynak: Yedinci Kalkınma Planı, Sekizinci Kalkınma Planı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Onuncu Kalkınma Planı, On birinci Kalkınma Planı.

Yapılan vergi incelemeleri neticesinde tespit edilen matrah farkları, mükelleflerin, fiili olarak gerçekleşen gelirlerini ya gizlemek suretiyle ya da gerçekleşen gelirin belirli bir kısmını beyan etmek suretiyle vergi idaresine yanlış veya hatalı bildirimde bulduklarını göstermektedir. Bu durum beyan edilen vergi gelirleri içerisindeki tespit edilen matrah farkları boyutunda ele alınacak olursa; 1998-2018 döneminde en yüksek oranın 1998 yılında olduğu görülmektedir.

- *2001 yılında kayıt dışı ekonomi boyutu oransal olarak artış göstermiştir;*

Oransal artışın iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlk neden, finansal kriz nedeniyle yapılan denetimlerin sayısının artırılması ve incelemenin daha sıkı koşullar çerçevesinde gerçekleştirilmiş olması ihtimalidir. Diğer neden ise finansal kriz nedeniyle mükelleflerin kamuya olan güvenlerinin azalması nedeniyle bilinçli hareket etmek suretiyle beyanlarını eksik veya hatalı bildirmelerinden kaynaklı olabilir.

- *Kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyi;*

Ülkelerin sunmuş oldukları kamu hizmetlerinden vatandaşlarının memnun olma seviyesinin yüksek olması, kayıt dışı ekonominin boyutunun düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum mükellefleri güvende hissettirmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmekten alıkoymaktadır. 2003 yılından 2008 yılına kadar zaman zaman düşüşler yaşansa da memnuniyet seviyesinde genel bir artış izlenmektedir. 2008 finansal krizi ile kamu hizmetlerinden memnun olma oranının düştüğü söylenebilir (Gümüüş, 2019: 100).

- *Kayıt dışılığı azaltmaya yönelik yapılan düzenlemeler;*

Bürokrasinin azaltılması, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinin otomasyon üzerinden yapılması, kaçakçılıkla mücadele ve fikri mülkiyet haklarının korunması için çeşitli önlemler alınmıştır. 2001 yılında mali kuruluşlarla yapılacak işlemlere taraf olanlara, vergi kimlik numaralarının ilgili belge ve muhasebe kayıtlarında kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Diğer yandan ödeme ve tahsilatlarda 8.000 TL'yi aşan işlemlerin bankalar veya PTT aracılığıyla yapılması uygulaması başlatılmıştır. Akaryakıt istasyonlarında, kayıt dışılıkla mücadelede önemli bir adım olan ödeme kaydedici cihazların akaryakıt pompalarına bağlanmasına yönelik uygulama başlatılmıştır. 657 sayılı kanunun 101. maddesine dayanılarak 24 saat esaslı denetim uygulamasına yönelik taslak hazırlanmıştır.

İlk olarak Yedinci Kalkınma Planı ile dijital faaliyetlerin kayıtlı ekonomiye geçirilmesi hedeflenmiştir. İzleyen yıllarda bu kapsamdaki hedefler ve gerçekleşen hedeflerin arttığını söylemek mümkündür. Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) yıllar itibariyle, performans hedeflerine ne kadar ulaşıldığını izlemek ve değerlendirmek adına belirli performans göstergeleri ve bu hedeflerin gerçekleşmesine yönelik faaliyetleri belirlemektedir. Vergi idaresinin performans göstergelerinden biri olan vergi tahsilatı, koyulan hedeflere çok yakın oranlarda gerçekleşmiştir. 2018-2014 yılları arasında hedeflerin yakın oranlarda gerçekleştiği, 2013 ve 2011 yılında ise tahmin edilen tahsilattan daha fazla tahsilatın gerçekleştiği söylenebilir. Denetimlerin genel olarak hedeflenenin üzerinde gerçekleşmesinin temel sebebi, vergi idaresinin kayıt dışı faaliyetleri önleme, vergileme sürecinin takibini sağlama ve denetimleri kolaylaştırma amacıyla birçok işlemi elektronik ortama taşınmasıdır. Akaryakıt ürünlerine yönelik faaliyet gösteren işletmelere yönelik ödeme kaydedici cihazları kullanma zorunluluğu getirilmesi ve tütün ve tütün mamullerine yönelik getirilen bandrol uygulaması ile hedeflerin üzerinde bir gerçekleşme yaşanmıştır. Elektronik ortamda verilerin saklanması ve verilere ulaşmanın kolay olması nedeniyle vergi idaresinin denetimde etkinliği artmıştır. Mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunun sağlanması ve kayıt dışılıkla mücadele adına yapılan bilinçlendirme çalışmaları hedeflenen rakamlara yakın bir

şekilde gerçekleşmiştir. Hedeflenen eğitimlerin, çalışmaların yerine getirilmiş olması mükellefleri vergiye uyumlu hale getirmediği takdirde, etkin kayıt dışılık performans göstergesinden söz etmek mümkün olmayacaktır (Gümüş, 2019: 100).

SONUÇ

Siyasi iktidarların politik kaygıları bir kenara bırakarak vergiye ilişkin karar vermeleri hem siyasi otoriteye güven açısından hem de kayıt dışı ekonomi boyutlarının azalması açısından büyük önem arz etmektedir.

Merkez Bankası, bankalar ve vergi idareleri arasında elektronik bilgi alışverişinin sağlanması, vergi kayıplarının azaltılmasında önemli bir rol oynar. Bankalar tarafından vergi idarelerine hesap bilgilerinin aktarılması e-ticaretin yasallaşmasını sağlar. Ayrıca sistematik vergi yönetimi, güvenilir vergi matrahları yaratır. Böylelikle gölge ekonominin azaltılması ve uygun iş ortamının sağlanması mümkün hale gelir.

Online yazarkasa veya sanal para sistemine geçiş devlet için önemlidir. Bu tür dijital teknolojiler kayıt dışı ekonominin payını azaltır. Vergi idarelerinin vergi mükellefleri ve potansiyel vergi mükellefleriyle doğrudan temaslarının azaltılması yolsuzluğu önler. Online yazarkasa veya sanal yazarkasa kullanma sisteminin temel başarısı, insanların yaşam tarzını kolaylaştırması ve yaşam kalitesini artırmasıdır. Sonuçta bu sistem mal ve hizmetlerin kalitesini artırır, gereksiz maliyetleri düşürür. Bu, yerel kamu kontrolünün güçlendirilmesi için temel sağlar. Tüketicilerin hak ve çıkarlarının korunması ayrıca garanti edilir. Zamanla bu, "gölge" ekonomiyle savaşmak için başka bir sistem haline gelebilir (Muminov, Olimjanova, Salimov ve Kim, 2020: 19).

Ülkeler kayıt dışılığı azaltmada düzenleyici ve kurumsal reformlar yapmalı ve kurumsal kaliteyi iyileştirmeye çalışmalıdırlar. İş ortamındaki darboğazlarla ve yolsuzluklarla mücadele kabiliyetlerini arttırabilmek için hukukun üstünlüğünü güçlendirmeye çalışmalıdırlar. Şeffaflığı ve katılımı arttırmalıdırlar. Yönetişimi iyileştirmelidirler.

Vergi idaresinin iyileştirilmesi, düzenleyici yüklerin azaltılması ve şeffaflığın artırılması, çıkış faktörlerinin yönlendirdiği kayıt dışı faaliyetlere yönelik teşvikleri azaltır. Kayıt, denetim ve tahsilat iyileştirilerek vergi uyumu artırılabilir. Devlet kurumları arasında bilgi alışverişi kolaylaştırılarak kayıt güçlendirilebilir. Vergi tabanı, mevcut çarpıtıcı muafiyetlerin kademeli olarak ortadan kaldırılmasıyla genişletilebilir.

Vergi ve sosyal yardım sistemlerinin basitleştirilmesi vergiye uyum maliyetlerini azaltır. Elektronik ödemeleri teşvik etmek, tahsilatları arttırmaya ve katma değerli vergi dolandırıcılığını azaltmaya yardımcı olabilir. Elektronik ödemelerin teşvik edilmesi ve nakit kullanımının sınırlandırılması, gölge faaliyetlerin azaltılmasına yardımcı olur.

Ülkeler, ayrıca, düzenleyici ve kurumsal reformlar yanı sıra vergi politikaları ve idaresine ilişkin tedbirler almalıdırlar. Düzenleyici ve idari yüklerin azaltılması, şeffaflığın teşvik edilmesi, hükümet etkinliğinin iyileştirilmesi, vergi uyumluluğunun iyileştirilmesi, prosedürlerin otomatikleştirilmesi ve elektronik ödemelerin teşvik edilmesi ile ilgili politikalar, gelişmekte olan ülkeler için en iyi politika enstrümanlarıdır.

Türkiye büyük verinin alt yapısını hazırlamıştır. Büyük veri uygulamasına geçildiğinde vergi tabanının genişlemesi sağlanabilecek ve veri güvenilirliği kişisel verileri korumaya yönelik yasal düzenlemelerle garanti edilebilecektir. Mahremiyet koruması, dijital veri güvenliği ve ulusal sınırları aşan veri transferleri konusunda daha sıkı düzenlemeler yapılmalıdır.

Kalkınma planları ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatlarının planlanmasında oldukça önem taşır. Her ülke geleceğini planlar ve planlamak zorundadır. Türkiye ilk kez 7. Kalkınma Planıyla dijital faaliyetlerin kayıtlı ekonomiye geçmesi hedeflerini belirlemiş ve son 11. Kalkınma Planı dahil hedeflerini arttırmıştır. Planlama dönemlerindeki hedef ve gerçekleşme düzeylerine bakıldığında kimi performans göstergelerinde hedefe yaklaşıldığı, kimi göstergelerde ise hedeflerin aşıldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi yüzdesinin giderek düşmesi ve dijital rekabet gücünün giderek artması olumlu gelişmelerdir.

Giderek dijitalleşen dünyada gelişen bir varlık yaratmak için ülkelerin dijital pazar yapıcısı olmaları gerekmektedir. Ülke ekonomilerinde, internet erişilebilirliği daha geniş kesimlere ulaştırılmalı, yasal düzenlemeler iyileştirilmelidir. Politika yapıcılar dijital sektörü etkin tasarlamalıdır. İş dünyasının dijitalleşmenin zorluklarıyla mücadele edebilmeleri için sürekli inovasyon ve yaratıcı düşünceye odaklanmaları gereklidir.

Dijital ekonomide kayıt dışılığın azaltılmasında dijital teknoloji kullanımının yaygınlaşmasının önemli olduğunu, yapılan araştırma sonuçları göstermiştir. Dünya çapında henüz tüm ülkelerin dijitalleşme düzeyleri yeterli değildir, ancak hemen her ülke büyük bir hızla yeni dijital teknolojileri sistemlerine entegre etmeye çalışmaktadırlar. Özellikle blockchain tabanlı denetim mekanizmalarının kullanımının kayıt dışılığı önlemede son derece önemli bir rol oynayacağı açıktır. Nitekim Türkiye de bu sisteme hazırlanmakta ve kalkınma planlarında hedef olarak belirtmektedir. Türkiye henüz 11. Kalkınma Planında belirlediği dijital ödeme sistemleri, e-ticaret güvenilirliği, blockchain tabanlı Merkez Bankası parası ve e-ticaret bilgi sistemi hedeflerini gerçekleştirememiştir. Planda belirlediği; mahremiyet koruması, dijital veri güvenliği ve ulusal sınırları aşan veri transferleri konusunda daha sıkı düzenlemeler yapılması ilkelerini gerçekleştirmesi, hedeflerinin de gerçekleşmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Altuğ, O. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'de Yeni Para Birimine Geçiş (YTL), <http://dosya.toprakisveren.org.tr/makale/2003-60-osmanaltug.pdf> (08.08.2019).
- Ben Kelmanson, B., Kirabaeva, K. ve Medina, L. (2021). Europe's Shadow Economies: Estimating Size and Outlining Policy Options, <https://www.imf.org>.
- Bruton, G., Tihanyi, L. ve Ireland, D. (2012). Research on Entrepreneurship in the Informal Economy: Framing a Research Agenda, *Journal of Business Venturing*, 28 (2013) 598–614.
- Budak, T. (2018). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi, Onikilevha Yayınları, İstanbul.
- Bukht, R. ve Heeks, R. (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy Development Informatics, Working Paper Series Paper No: 68.
- European Commission. (2021) Digital Economy and Society Index (DESI) 2021, Thematic Chapters: 64.
- Gupta, S., Keen, M., Shah, A. ve Verdier, G. (2017). Digital Revolutions in Public Finance, International Monetary Funds.
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1): 209-220.
- Gümüş, D. (2019). Dijital Ekonominin Kayıt Dışı Ekonomi Açısından Etkinliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kevin, B., Dave, C., William, J., Jessica R. N. ve Robert, O. (2018). Defining And Measuring The Digital Economy, Bureau of Economic Analysis Working Paper.
- Korudil, C. (2018). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Loranger, A., Sinclair, A. ve Tebrake, J. (2018). Measuring The Economy in an Increasingly Digitalized World: Are Statistic up to the Task, <https://www.cigionline.org/articles/measuring-economy-increasingly-digitalizedworld/>
- Mantar, S. (2004). Yeni Ekonomik Düzendeki E-Devlet ve Dijital Para: Dijital Para ile Yeni Bir Harcama ve Vergilendirme Önerisi, Yüksek Lisans Tezi. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Muminov, N., Olimjanova, S., Salimov, ve A. Kim, T. (2020). Digitalization As An Important Factor Of Legalization Of The Shadow Economy, *International Journal On Economics, Finance And Sustainable Development*, 16-19.
- OECD. (2018). G20 Policy Guide on Digitisation and Informality, <https://www.oecd.org/g20/G20-Policy-Guide-Digitisation-and-Informality.pdf> (08.12.2021).
- Palme, S. (2020). Lifelong Learning in the Informal Economy A Literature Review, Switzerland the International Labour Office, https://www.ilo.org/skills/areas/skills-policies-and-systems/WCMS_741169/lang--en/index.htm (08.08.2020).

- Raj, K. ve Aithal, P. S. (2018). Digitization of India - Impact on the BOP Sector, *International Journal of Management, Technology and Social Sciences (IJMITS)*, 3(1), 59-74, [https://papers.ssrn.com › sol3 › papers \(20.04.2018\)](https://papers.ssrn.com › sol3 › papers (20.04.2018)).
- Romero, G. Q. ve Alexander, F. T. (2021). Measuring the Informal Economy, [https://www.elibrary.imf.org/view/journals/007/2020/002/article-A001-en.xml \(02.02.2021\)](https://www.elibrary.imf.org/view/journals/007/2020/002/article-A001-en.xml (02.02.2021)).
- Schneider, F. (2004). Shadow Economy, <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-306-47828-4-24>.
- Schneider, F. ve Enste, D. (2002). Hiding in the Shadows, [https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/ \(07.12.2021\)](https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/ (07.12.2021)).
- Smelser, N. J. ve Swedberg, R. (2005). *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press.
- Teyyare, E. (2018). OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (1): 51-65.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021). Girişimlerde Bilişim Teknolojisi Kullanım Araştırması, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-\(ICT\)-Usage-in-Enterprises-2021-37435\(14.09.2021\)](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Enterprises-2021-37435(14.09.2021)).
- TMMOB (2008). Planlamanın Sonu: 9. Kalkınma Planı, [https://www.tmmob.org.tr/icerik/planlamanin-sonu-9-kalkinma-plani-tmmob-bildirisi \(07.12.2021\)](https://www.tmmob.org.tr/icerik/planlamanin-sonu-9-kalkinma-plani-tmmob-bildirisi (07.12.2021)).
- Ubay, B. ve Ünsal, H. (2021). Taxation of Digital Economy in Turkey in Three Steps. *Journal Of Business Innovation and Governance*, 4(1): 1 – 11.
- Yayman, D. (2021). Vergi Kaçakçılığı Tespitinde Büyük Veri Analitiği, 4th International Conference on Data Science and Applications (ICONDATA) 2021 ICONDATA'21 sözlü sunum ve yayım, 242-261, 05.06. 2021.
- Zait, A. ve Horodnic, I. A. (2021). Degree Of E-government Development And Level Of Informal Economy – A Nudge From The Covid-19 Pandemic? CEE e|Dem and e|Gov Days 2021, 33-44, Doi: 10.24989/ocg.v34i.2 , https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/P_33-42.pdf.
- URL 1: Digital Economy and Society Index 2021: Overall Progress in Digital Transition But Need for EU-Wide Efforts, [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5481\(12.11.2021\)](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5481(12.11.2021)).
- URL 2: Digital Economy Report 2021, [https://unctad.org/webflyer/digital-economy-report-2021 \(29.09.2021\)](https://unctad.org/webflyer/digital-economy-report-2021 (29.09.2021)).
- URL 3: Eğilmez, M., Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain, [http://www.mahfiegilmez.com /2017/11/ kripto-paralar-bitcoin-ve- blockchain.html \(12.12.2021\)](http://www.mahfiegilmez.com /2017/11/ kripto-paralar-bitcoin-ve- blockchain.html (12.12.2021)).
- URL 4: TÜBİSAD Announces Turkey's Digitalization Grade. [https://www.tubisad.org.tr/en/news/detail/TUBISAD-announces-Turkeys-digitalization-grade/132/2800/0 \(07.12.2021\)](https://www.tubisad.org.tr/en/news/detail/TUBISAD-announces-Turkeys-digitalization-grade/132/2800/0 (07.12.2021))
- URL 5: The Digital Disconnect of Informal Businesses, [https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/digital-disconnect-informal-businesses \(08.12.2021\)](https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/digital-disconnect-informal-businesses (08.12.2021)).

URL 6: Digital Transformation in The Informal Economy, <https://www.govet.international/dokumente/pdf/giz2020-0256en-digital-transformation-informal-economy.pdf> (08.12.2021).

URL 7: Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi, <https://webrazzi.com/2020/06/09/tubisad-turkiyenin-dijital-donusum-endeksi/>(09.06.2020).

URL 8: <https://www.statista.com/statistics/1042743/worldwide-digital-competitiveness-rankings-by-country/>

URL 9: Dünya Dijital Rekabet Gücü Sıralamasında Türkiye, <https://sanaluzman.com/blog/on-izleme?contentId=236&category=isverenlere-ipuclari> (22.03.2019).